

Dejavniki stabilizacije demokracije v državah vzhodne in srednje Evrope

POVZETEK: Avtor se v svojem članku ukvarja z analizo dejavnikov, pomembnih za stabilizacijo demokracije, pri čemer se osredotoča na kontekst postsocialističnih družb vzhodne in srednje Evrope. Pri tem razlikuje med tremi tipi dejavnikov: eksternimi, ki so del notranje družbenega okolja političnega sistema (socialnimi, ekonomskimi, kulturnimi), internacionalnimi, ki izhajajo iz zunanje-družbenega (mednarodnega) okolja in internimi, ki se sestavni del samega političnega sistema. Dokazuje, da gre pri tistih državah, ki so v procesu demokratizacije prišle najdlje, za sovpadanje ugodnejših razmer glede vseh treh tipov dejavnikov.

KLJUČNE BESEDE: demokratizacija, dejavniki politične stabilnosti, vzhodna in srednja Evropa.

1. Vprašanje pogojev vzpostavitve demokracije

V zvezi s problematiko vzpostavitve demokracije in še posebej njene stabilizacije se zastavljajo številna vprašanja. Se mar lahko demokracija uveljavi kjerkoli, ali pa so za to potrebni določeni družbeni pogoji? Kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo na vzpostavitev demokracije? Ali gre pri vzpostavljanju demokracije za avtonomno delovanje političnih akterjev, ali pa ga determinirajo dejavniki socialnega in ekonomskega okolja? Kakšna so razmerja med različnimi dejavniki v smislu konstituiranja političnega prostora in kaj opredeljuje vsebino političnih procesov?

Vprašanje pogojev demokratizacije družbe predstavlja klasično temo preučevanja politične sociologije. Tako je Lipset (1959; 1994) v svojih analizah »družbenih predpostavk demokracije« (social requisites of democracy) pokazal, da je za vzpostavitev stabilne demokracije potreben obstoj določenih socialnih, ekonomskih in kulturnih karakteristik, brez katerih je možnost dolgoročneje obstojnosti demokratične ureditve majhna. Med najpomembnejše družbene pogoje sodijo relativno visoka raven materialne blaginje, močan – predvsem pa ekonomsko samostojen – srednji razred, ustrezno visoka stopnja izobraženosti prebivalstva, kulturna sekulariziranost (odsotnost verskih in ostalih fundamentalizmov, ločenost cerkve od države), politična kultura, temelječa na individualizmu in toleranci, ter prekrivajoča se narava družbenih razcepov. Brez izpolnjevanja vsaj nekaterih od teh pogojev demokracija tudi v primeru, ko pride do njene formalne vzpostavitve, običajno kmalu podleže nedemokratičnim alternativam. Ob tem pa je Lipset vseeno upošteval tudi pomen institucionalnih političnih dejavnikov, kot so strankarski sistem, volilni sistem, pravna država itd.

Osredotočenost na »notranje-politične« vidike oz. pogoje demokratizacije je v še večji meri značilna za nekatere avtorje, ki se ukvarjajo s problematiko »prehoda v demokracijo«. Ti bolj kot družbene pogoje demokratizacije poudarjajo pomen dejavnikov, kot so delovanje političnih akterjev, vloga »političnih paktov« itd. (Karl in Schmitter, 1991; Linz in Stepan, 1995). Predvsem v zadnjem desetletju je med raziskovalci naraslo zanimanje za analizo vloge dejavnikov mednarodnega okolja (Huntington, 1993; Linz in Stepan, 1995; Rupnik, 2000).

V nadaljevanju bodo predstavljeni temeljni sklopi dejavnikov oz. pogojev demokratizacije,¹ pri čemer bo poudarek na relevantnosti posameznega od njih za doseg politične stabilnosti kot stanja razvite oz. kvalitetne demokracije postsocialističnih družbah vzhodne in srednje Evrope.

2. Tipi dejavnikov politične stabilnosti

Gre torej za razumevanje politične stabilnosti v širšem smislu, ne zgolj v smislu stabilnosti režima. Politična stabilnost se smatra kot stanje sistema, ki poleg njegove obstojnosti zajema še inkluzivnost in učinkovitost (participacija državljanov na različnih nivojih, kompetitivnost v smislu svobodnega in enakopravnega delovanja političnih akterjev) in učinkovitost (učinkovitost političnih institucij, transparentnost njihovega delovanja).²

Rečemo lahko, da na naravo politične ureditve in potencialno vzpostavitev stanja politične stabilnosti vplivajo vsi trije tipi dejavnikov: 1. eksterni oz. družbeni (so del družbenega okolja političnega sistema), 2. internacionalni (izvirajo iz okolja obravnavane družbene enote – običajno je to nacionalna država – in so tako političnega kot nepolitičnega – ekonomskega, kulturnega itd. – značaja) ter 3. interni oz. politični (predstavljajo intrinzične kvalitete političnega sistema). Pri tem je »teža« omenjenih dejavnikov, ki so pogosto medsebojno povezani, odvisna od specifične družbene konstelacije sil in zgodovinskega konteksta, v katerem se določena družba nahaja.

2.1 Eksterni dejavniki

Eksternost teh dejavnikov se nanaša na dejstvo, da ne sodijo v okvir političnega sistema, se pravi, da niso podvrženi njegovim principom delovanja (so torej eksterni glede na politični sistem), vendar pa v pomembni meri vplivajo na naravo političnega življenja in tudi same institucionalne ureditve. Gre predvsem za dejavnike, povezane s tistimi procesi na različnih družbenih področjih, ki so privedli do oblikovanja sodobnih družb in ki jih običajno označujemo s pojmom modernizacija. Mednje sodijo: socio-ekonomski dejavniki, kulturno-vrednotni dejavniki, narava družbenih razcepov in akcijski potencial družbe. Posledica modernizacije je nedvomno poseben strukturni ustroj zahodnih družb, ki se pomembno razlikuje od družb preteklosti pa tudi od sočasnih družb »nezahodnega« tipa.

Izmed *socio-ekonomskih dejavnikov*, ki so privedli do tega, je verjetno najbolj evidenten izjemen ekonomski razvoj, ki je privedel do izrazitega povečanja materialne blaginje, tako v primerjavi s stanjem na Zahodu pred stoletji kot s stanjem v večini

nezahodnega sveta. Uspešen ekonomski razvoj (posledica katerega je visoka stopnja materialne blaginje) se šteje za enega najpomembnejših dejavnikov politične demokratizacije. Le-ta je praviloma sledil ekonomskemu razvoju, kar pomeni, da je do oblikovanja politične ureditve, skladne s kriteriji poliarhije, prišlo na stopnji relativne ekonomske razvitosti družb.³

Vendar je za razvoj demokracije bolj kot samo materialno bogastvo družbe (ki se ga običajno meri z bruto družbenim dohodkom na prebivalca) pomemben tip ekonomske ureditve, se pravi principi, po katerih funkcionira ekonomija, iz česar izhaja tudi način delovanja ekonomskih akterjev in regulacija odnosov med njimi. Tako je med političnimi teoretiki razprostranjeno prepričanje o povezanosti med industrijskim kapitalizmom oz. tržnim gospodarstvom in demokratično politično ureditvijo (Moore, 1987; Skocpol, 1980; Huntington, 1993; Lipset 1994). Čeprav obstoj tržne ekonomije ni zadosten pogoj za vzpostavitev demokracije (Berger, 1992:9), pa lahko rečemo, da je nujni. Industrijski kapitalizem namreč temelji na delovanju močnih in ekonomsko neodvisnih družbenih skupin, predvsem širokega srednjega razreda. Njegov razvoj vodi v vedno večjo diferenciacijo družbe, s čemer se zmanjšujejo možnosti za vzdrževanje oblastnega monopola določenih elitnih skupin.

Ekonomska razvitost tako predstavlja pogoj demokratizacije v primeru, ko privede do relativne razpršenosti družbenih (predvsem ekonomskih) resursov, kar vpliva na oblikovanje takšnih družbenih odnosov, kjer je tudi družbena moč razpršena med različne politične akterje.⁴ Poleg tega vpliva na oblikovanje drugih dejavnikov demokratizacije, kot so izobraženost prebivalstva, manj konfliktna narava družbenih razcepov in določene spremembe socialne strukture (porast urbane populacije in krepitev srednjega sloja).

Podobno kot ekonomskim dejavnikom se je vse od začetkov raziskovanja demokracije in pogojev zanjo posebna pozornost namenjala različnim *kulturno-vrednotnim dejavnikom*, predvsem tistemu, kar razumemo s pojmom politična kultura.⁵ Od prevladujočih kulturnih vzorcev v družbi (oz. razmerja med različnimi tipi teh vzorcev) je v veliki meri odvisna narava posameznih institucionalnih oblik (Lockhart, 1999). Vsekakor obstajajo določene vrednote, ki so bolj kompatibilne z demokratičnimi principi kot druge. Gre za vrednote, ki temeljijo na avtonomiji posameznika, spoštovanju medsebojne različnosti in doseganju konsenza, utemeljenega na racionalni komunikaciji. Te vrednote pa niso v vseh družbah enako razprostranjene in enako trdno zakoreninjene.

Dejstvo je, da so procese korenitih socio-ekonomskih sprememb, ki so potekali na področju zahodne Evrope in severne Amerike predvsem v zadnjih dveh stoletjih, spremljale tudi spremembe v prevladujočih kulturnih obrazcih. Kot prvi dejavnik, ki je pomembno prispeval k spremembi »kulturne podobe«, je porast izobraženosti prebivalstva (kot posledica uvedbe obveznega šolanja). Večji obseg znanj in sposobnosti, ki so si jih pridobili ljudje, je vplival na njihovo večjo zmožnost racionalnega ravnanja v odnosu do sveta, v katerem živijo, posledica pa je bilo zmanjšanje njihove podložnosti tradicionalnim duhovnim (tj. verskim) avtoritetam. To je privedlo do kulturne sekularizacije družbe, se pravi odprave religijskega monizma v smislu determiniranosti vseh družbenih področij z religijskimi normami. S tem pa se je zmanjšala tudi družbena vloga organiziranih cerkva. Z demokratičnega vidika pa je bolj kot sama sekularizacija

v smislu omenjenega zmanjšanja cerkvenega vpliva pomembna kulturna pluralizacija družbe (ki je ponekod – denimo v Angliji – predhodila sekularizaciji), ki je privedla do uveljavitve norm strpnega sobivanja in (vsaj formalne) enakopravnosti različnih verskih ali nazorskih skupin, kar je oblikovalo osnovo za vzpostavitev demokratičnih odnosov v družbi.

Tako socialni in ekonomski kot tudi kulturni dejavniki vplivajo na *naravo družbenih razcepov*. Gre za različne oblike nasprotij, ki izhajajo iz socialnih, ekonomskih, etničnih, religijskih, ideoloških itd. razlik med posameznimi družbenimi skupinami. Ta nasprotja predstavljajo podlago za oblikovanje organiziranih političnih skupin in služijo javni artikulaciji njihovih nazorskih pogledov in usmeritev. Od narave družbenih razcepov, se pravi od tega, kateri (ekonomski, religijski...) v družbi prevladujejo, in načina njihove artikulacije (stopnja intenzivnosti in medsebojne izključljivosti), ki opredeljuje odnose med političnimi akterji, je v veliki meri odvisen tudi karakter politične ureditve.

Za delovanje stabilne demokracije je vsekakor nujno, da se družbeni razcepi izražajo relativno umirjeno in nenasilno. V zahodnih družbah sta do ublažitve teh razcepov pripeljala tako ekonomski razvoj in splošna ekonomska blaginja, ki sta zmanjšala napetosti med družbenimi skupinami (razredi); pa tudi kulturne spremembe – v smislu omenjenih sekularizacije in kulturne pluralizacije –, ki so privedle do zakoreninjenja vrednot medsebojne strpnosti in spoštovanja.

Pogoj za razvoj političnega pluralizma, ki prestavlja osnovo demokracije, je obstoj družbenega pluralizma. Ta se nanaša na določeno družbeno dinamičnost v smislu množstva organiziranih skupin z različnih področij družbenega življenja in pestrosti njihovih organizacijskih oblik. To je povezano z dejavnikoma, kot sta ekonomska razvitost in kulturni pluralizem, katerih posledica je kompleksnejša družbena struktura in s tem večja raznolikost družbenih interesov, vendar je za politično demokratizacijo potrebna njuna akcijska »nadgradnja«, se pravi obstoj raznolikih akterjev, ki zastopajo omenjene interese. Pomemben je samoorganizacijski oz. *akcijski potencial družbe*, se pravi sposobnost njenih posameznikov in skupin, da na organiziran način delujejo v javnosti. Gre ta to, kar običajno imenujemo z pojmom civilna družba. Kot pravi Diamond (1999:221), predstavlja civilna družba »sfero organiziranega družbenega življenja, ki je odprta, prostovoljna, samodelujoča, avtonomna nasproti državi, ki se (vsaj do neke mere) vzdržuje z lastnimi resursi in ki deluje v okviru pravnega reda oz. sklopa skupnih pravil«. Gre torej za področje, ki se – splošno rečeno – nahaja med sfero posameznikovega zasebnega ali družinskega življenja in ekonomske produkcije na eni ter sfero države in njenih institucij na drugi strani oz. ki – kot meni Barber (2000) – predstavlja posredniško področje med oblastjo in tgom.

Civilnodružbena sfera pomeni po eni strani prostor družbene artikulacije, po drugi strani pa je sama akter družbenega (tudi političnega) delovanja (Hyden, 1997). S kanaliziranjem različnih družbenih aktivnosti in energij v sfero javnega odločanja tako civilnodružbene asociacije prispevajo k vzpostavljanju in krepitvi demokracije. S svojim delovanjem predstavljajo vez med državljani in političnimi organizacijami (predvsem političnimi strankami), tako da s prezentacijo množstva stališč, vrednot in interesov, ki obstajajo v družbi, slednjim »pomagajo« pri oblikovanju političnih strategij. Poleg

tega zaradi javnosti svojega delovanja, v katerem seznanjajo državljane s svojimi javnimi pogledi in zahtevami, povečujejo stopnjo informiranosti v družbi. Čeprav njihovo delovanje ni usmerjeno v prevzem oblasti, pa prav zaradi omenjene narave tega delovanja, s katerim so pogosto sposobne mobilizirati precejšen del državljanov, predstavljajo tudi dejavnik nadzora nad nosilci oblastnih funkcij in pritiska na njih v smer večje odgovornosti.

2.2 Internacionalni dejavniki

Dejavniki, ki so poimenovani internacionalni, so eksterni ne samo za politični sistem določene družbe, ampak za državo oz. družbo kot celoto. (Na tem mestu je treba poudariti, da se v našem primeru družba kot enota preučevanja nahaja v okviru države, zato se ponekod oba pojma uporabljata kot sopomenki.) Principi, na katerih temeljijo omenjeni dejavniki, se razlikujejo glede na funkcionalno področje družbe (gospodarstvo, znanost, politika itd.), na katerem so locirani.

Resda so se posamezne države vselej morale soočiti z impulzi iz svojega okolja, vendar pa je vpliv mednarodnih dejavnikov izrazito narasel v zadnjih desetletjih s procesi, ki si v splošnem pokriva pojem globalizacija. Pri tem gre za intenziviranje medsebojne prepletenosti in odvisnosti sveta, ki zajema vsa področja družbenega življenja, tako da se tako materialni kot duhovni resursi pretakajo hitreje in svobodneje kot v preteklosti.

V splošnem lahko govorimo o treh tipih internacionalnih dejavnikov: to so politični, ekonomski in kulturni. Politični, ki so najeksplicitnejši, delujejo na podlagi principov pridobivanja in izvajanja moči in so kot takšni lastni sami logiki političnega sistema, tako da jih je mogoče prenašati med različnimi političnimi enotami. V stanju naraščajoče medsebojne odvisnosti na globalni ravni je namreč za to, da bi interakcije na različnim področjih potekale relativno normalno, potrebna kodifikacija vsaj osnovnih norm in pravil, ki se jih morajo držati akterji ne glede na to, od kod prihajajo. To vodi do vedno večjega vpliva mednarodne regulative in organizacij, ki so zanj pristojne. Predvsem v Evropi se krepi vloga Evropske unije kot skupne nadnacionalne institucionalne strukture, ki pridobiva vedno večje pristojnosti pri reguliranju določenih ključnih področij družbe. Vpliv kulturnih in ekonomskih dejavnikov je bolj posreden, kar pa ne pomeni, da je zanemarljiv. Nasprotno, le-ta s procesi globalizacije narašča. Ti dejavniki so pogosto tesno povezani med seboj, saj intenzivnejše interakcije (tudi ali predvsem ekonomske narave) vplivajo na spremembo vrednotnih sistemov.

Seveda se moramo zavedati, da različni mednarodni dejavniki lahko spodbujajo demokratizacijo, lahko pa jo tudi zavirajo. Tako na politični razvoj določene dežele v znatni meri vpliva konstelacija sil na določenem področju – glede na to, katere so tiste države (demokratske ali nedemokratske), ki igrajo odločilno vlogo in kakšen je njihov interes za izvajanje vpliva na svoje mednarodno okolje.

2.3 Interni dejavniki

Za interne smo poimenovali tiste dejavnike, ki izhajajo iz notranje logike delovanja političnega sistema oz. njegovih različnih komponent. Kot politični sistem oz. politično ureditev bi lahko označili strukturiran sklop institucionaliziranih vlog, njihovih nosilcev

in vedenjskih vzorcev in praks, usmerjenih v oblikovanje in izvrševanje ciljev skupnosti. Vendar je potrebno povedati, da meje političnega sistema niso fiksne, kar pomeni, da imamo opraviti s spremembami v njegovem ustroju (nastajanje novih institucij in propadanje starih, pojavljanje novih političnih akterjev), ki so odvisne od dogajanja na ostalih družbenih področjih pa tudi v politiki sami.

V procesu delovanja političnega sistema poteka prevajanje impulzov iz zunanjega okolja (tako iz različnih družbenih sistemov politično zaokrožene enote kot tudi iz družbi zunanjega – v našem primeru mednarodnega – okolja), njihova konverzija znotraj političnega sistema (prek za to predvidenih procedur) in izvedba različnih transakcij nasproti okolju (pri tem gre za regulacijo vedenja, alokacijo resursov, proklamacijo idej in simbolov, izvedbo storitev itd.). V jeziku systemske teorije lahko govorimo o »input« (impulzi iz okolja) in »output« (»produkti« političnega sistema, denimo zakonodaja, razni socialni sporazumi, proračun itd.) dimenziji politike (Almond in Powell, 1966; Blondel, 1972). Pri analizi internih dejavnikov sta pomembni obe dimenziji. Pri tem je treba upoštevati na eni strani institucionalno strukturo političnega sistema, na drugi pa nosilce teh vlog, se pravi akterje, ki predstavljajo gonilno silo delovanja političnega sistema. V primeru, ko obravnavamo prehod v demokracijo iz določene nedemokratske oblike vladavine, pa je pomemben dejavnik tudi narava bivšega režima in njegovih nosilcev, ki v veliki meri opredeljuje način in tempo tega prehoda.

Pri strukturi političnega sistema gre za medsebojno povezan sistem različnih političnih vlog, tj. za sistem različnih političnih institucij oz. institucionalnih sklopov. Med glavne elemente formalizirane strukture političnega sistema sodijo:

- *sistem politične artikulacije*: mehanizmi in akterji izražanja družbenih interesov v sfero politike; tu ima posebno mesto strankarski sistem kot sistem politične kanalizacije družbe (Sartori, 1976:41) in njegove pglavitne karakteristike (dvostrankarski ali multistrankarski sistem, stopnja polarizacije med političnimi strankami);
- *sistem politične reprezentacije*: sklop pravil, ki regulirajo proces rekrutacije na pozicije političnega predstavništva in posledično tudi sestavo vsakokratne oblasti; gre v prvi vrsti za način izbire kandidatov v osrednje zakonodajno telo – parlament, se pravi za volilni sistem (večinski ali proporcionalni);
- *sistem teritorialne ureditve*: stopnja koncentriranosti oz. razpršenosti politične oblasti po teritorialnem načelu (unitarna ali federativna ureditev);
- *sistem izvajanja oblasti in ureditev odnosov med različnimi vejami oblasti*: narava formalno vzpostavljenih razmerij med različnimi institucionalnimi področji oz. vejami oblasti (parlamentarni ali predsedniški sistem), notranja strukturiranost zakonodajne (eno- ali dvodomnost) in izvršne oblasti (enostrankarske ali koalicijske vlade);
- *sistem institucionaliziranega nadzora*: obstoj avtonomnih institucij nadzora nad oblastnimi institucijami, predvsem neodvisnega sodstva pa tudi ostalih institucij za zagotavljanje »horizontalne odgovornosti« (računsko sodišče, centralna banka itd.).⁶

Omenjeni elementi institucionalne strukture se na različne načine kombinirajo v posameznih konkretnih oblikah političnih sistemov. Vendar lahko opazimo, da so

posamezne oblike institucionalnih elementov medsebojno povezane oz. se pogosto pojavljajo skupaj. Tako Lijphart (1999) razlikuje med dvema tipoma demokracije – konsenzualnim in večinskim –, ki se jima bolj ali manj približajo vse obstoječe demokratične ureditve. Za večinsko demokracijo so značilni majhno število političnih strank, enostrankarska vlada in dominacija izvršne oblasti, za konsenzualno demokracijo pa sorazmerno število političnih strank, koalicijska vlada in ravnovesje med izvršno in zakonodajno vejo oblasti.

Ocene uspešnosti obeh modelov se razlikujejo. Tako po Lijphartovem mnenju konsenzualni model prekaša večinskega glede različnih vidikov kvalitete demokracije, kot so politična participacija, družbena enakost, zastopanost žensk, zadovoljstvo z demokracijo. Nekateri drugi pa menijo, da je manj učinkovit – npr. na ekonomskem področju – od večinskega. Ob tem velja opozoriti na nekatere druge šibke točke konsenzualnega modela, kot so možnost partitokracije s prevlado strankarskih elit in njihovo medsebojno delitvijo vpliva, netransparentnost političnega prostora zaradi odsotnosti opozicije in neučinkovitost izvršilne oblasti zaradi dolgotrajnih pogajanj. Rečemo lahko torej, da imata oba modela lahko pozitivne, lahko pa tudi negativne posledice. Tako se zdi najbolj smiselna uporaba različnih institucionalnih mehanizmov glede na konkretno (ne samo) politično situacijo v posamezni deželi. Verjetno pa drži, da je konsenzualni tip primernejši za dežele, za katere je značilna globoka družbena razcepljenost in/ali ki se šele nahajajo na poti utrjevanja demokracije, saj temelji na preprečevanju oz. blaženju političnih konfliktov.

Za razumevanje družbenega dogajanja, še posebej procesov družbenih sprememb, je pomembno, kakšna je narava ključnih akterjev teh sprememb in kakšna so razmerja med njimi. Pri tem gre predvsem za položaj in vlogo *elit*, predvsem politične. V splošnem se s pojmom elite označuje tiste posameznike in skupine, ki tvorijo »vrh družbe«. V strukturnem smislu lahko opredelimo elite kot »tiste posameznike, ki so na podlagi svojih strateških pozicij v različnih pomembnih organizacijah zmožni stalno in bistveno vplivati na nacionalno politiko« (Field et al., 1990:152) oz. ki »na podlagi aktivne kontrole nad družbenimi resursi posedujejo veliko družbeno moč« (Etzioni-Halevy, 1993:94).

Elite predstavljajo pomemben predmet teoretskega in raziskovalnega zanimanja že od časa nastanka modernih družboslovnih disciplin. Pri tem obstajajo različna razhajanja v vrednotenju njihove družbene vloge. Tako imajo teorije, kot so teorija o vladavini razredov, neomarksistična teorija in teorija o oblastnih elitah, izrazito odklonilen odnos do stanja v družbi, kjer je večina resursov zbrana v rokah ozkega kroga medsebojno tesno povezanih posameznikov in skupin, katerih interesi so bolj ali manj istovetni (Hoffmann-Lange, 1992:98). Zato tudi kažejo precejšnje nezaupanje do demokratične vloge elit. Le-te naj bi koncentrirale družbeno moč, zaradi česar večina državljanov ne bi imela ustrezne vloge v procesih odločanja (Mills, 1965; Bachrach, 1967). Za razliko od njih pa avtorji, ki bi jih lahko uvrstili med zagovornike demokratične teorije elit (Etzioni-Halevy, 1989, 1993; Sartori, 1987; Higley et al. 1998), menijo ne samo, da obstoj elit ni nezdržljiv z demokracijo, ampak da lahko elite s svojim delovanjem pomembno prispevajo k stabilnosti in razvoju demokracije. Po njihovem prepričanju elite namreč ne predstavljajo enotnega konglomerata moči, ampak skupek avtonomnih

družbenih skupin, poleg tega je tudi njihov manevrski prostor v dobršni meri omejen z mehanizmi, ki omogočajo ne-elitam določeno stopnjo nadzora.

Da bi lahko opravljale svojo demokratično vlogo, je potrebna specifična konfiguracija nacionalne elite. Takšna, za katero je značilna visoka stopnja diferenciacije med različnimi segmenti elite (politično, ekonomsko, kulturno), a hkrati visoka stopnja integracije, ki omogoča sodelovanje med nazorsko raznorodnimi elitami – takšen tip elite imenujejo Higley in sodelavci konsenzualna elita (Higley et al., 1998: 3-5). Za vzdrževanje takšne konfiguracije elite je potrebna njena odprtost, ki je povezana z določeno stopnjo cirkulacije na elitnih položajih.

Vsi opisani tipi dejavnikov, tj. eksterni, interni in internacionalni, vplivajo na t.i. problemsko dimenzijo politike, se pravi na to, katere vrste tematik bodo prevladovale na političnem prizorišču in kakšna bosta njihova vsebina in način politične artikulacije. Vsekakor je narava tematik in iz njih izhajajočih problemov, ki so predmet politične obravnave, odvisna od družbene strukturiranosti, predvsem od obstoječih družbenih razcepov (socio-ekonomskih, idejno-nazorskih, etničnih itd.), od razmerij med protagonisti teh razcepov (glede resursov, ki jih posamezni od njih posedujejo) in od prevladujočih mišljenjskih in vedenjskih vzorcev v družbi (denimo percepcije javnega interesa v smislu vrednotenja »javne primernosti« posamezne tematike, tradicije javnega angažmaja itd.). Po drugi strani pa so problemi, ki izvirajo iz družbenega ustroja in dinamike, »institucionalno modelirani«, kar pomeni, da sta njihova politična artikulacija in še posebej njihova solucija stvar političnih institucij in akterjev (tako le-ti aktivno vplivajo na to, katera vprašanja se bodo uvrstila na politično agendo in katera ne).

3. Dejavniki demokratične stabilnosti v postsocialističnih družbah

Tudi v primeru politične transformacije nekdanjih socialističnih družb lahko govorimo o različnih dejavnikih stabilizacije njihove demokratične ureditve. Pridham (1994) govori o dveh pristopih k obravnavi demokratične tranzicije: funkcionalističnem in generičnem. Prvi pristop se osredotoča na strukturne dejavnike političnih sprememb, se pravi na dejavnike političnega okolja – predvsem ekonomske in socialne, tako da ocenjuje, da so spremembe določenega režima pogojene z dejavniki oz. procesi, kot sta ekonomska in kulturna modernizacija. Medtem daje drugi pristop prednost konjunkturnim (conjunctural), se pravi enkratnim in bolj ali manj naključnim dejavnikom (tistim torej, ki niso determinirani s strani družbene strukture), kar pomeni, da poudarja pomen političnih izbir in strategij akterjev tranzicije. Rečemo lahko torej, da gre za vzajemni vpliv različnih dejavnikov: zgodovinskih, socio-ekonomskih, političnih, mednarodnih, osebnostnih, naključnih itd.,⁷ katerih medsebojna razmerja so tvorila zgodovinsko specifične konstelacije pogojev oz. determinant.

Vsekakor je za analizo demokratizacijskega potenciala postsocialističnih družb potrebno poznavanje njihovega zgodovinskega razvoja. V tem smislu je relevanten koncept t.i. zgodovinske pogojenosti (path dependance),⁸ ki je pogosto uporabljan predvsem v institucionalistično in kulturalistično orientiranih teorijah in katerega bistvo

je v priznavanju pomena institucij, vrednotnih orientacij in vedenjskih vzorcev, ki so se oblikovali v preteklosti in ki v pomembni meri determinirajo razmere v sedanosti. V našem primeru je pomembno upoštevati tako dediščino preteklega sistema, njegove strukture, mehanizmov delovanja in vrednotno-vedenjskih vzorcev, ki jih je produciral, kot tudi predsocijalistične tradicije, se pravi navad, prepričanij in načinov obnašanja, ki koreninijo v obdobju pred drugo svetovno vojno.

3.1 Socio-kulturni kontekst demokratizacije

Na uspešnost demokratizacije vplivajo karakteristike družbene strukture (ekonomska razvitost, industrializiranost, socialna razslojenost, morebitna dominacija določenih družbenih skupin), obstoj različnih ideoloških usmeritev in razmerij med njimi, narava družbenih razcepov in konfliktov (progresivno vs. konzervativno, urbano vs. ruralno, laično vs. sekularno), prevladujoč tip politične kulture (patriarhalna, participativna kultura) in način družbeno-interesnega organiziranja.

Za večino dežel nekdanjega socialističnega tabora lahko rečemo, da so jih procesi socialne in ekonomske modernizacije zajeli relativno pozno ali pa sploh niso bili pomembneje prisotni; se pravi, da so bile del evropske (pol)periferije (Janos, 2000; Berend, 2001). To je pomenilo, da je bila zanje značilna tradicionalna družbena struktura z relativno nizko stopnjo funkcionalne diferenciacije in avtonomije posameznih delov družbe. Tu je predstavljala izjemo edino Češka, ki je imela relativno dolgo tradicijo industrijskega razvoja in je veljala za eno gospodarsko najbolj razvitih dežel Avstro-Ogrske.

Vendar moramo opozoriti na opazne razlike med deželami vzhodne-srednje Evrope, ki so v celoti ali delno pripadale habsburškemu imperiju oz. Avstro-Ogrski (Češka, Slovaška, Madžarska, Poljska, Slovenija), in deželami vzhodne (večina nekdanjih sovjetskih republik) in jugovzhodne Evrope (Bolgarija, Romunija, večji del nekdanje Jugoslavije). Prve so bile namreč geografsko, kulturno in institucionalno močno vezane na Zahod, medtem ko so bile druge od Zahoda relativno izolirane, kar je v veliki meri posledica dolgoletnega bivanja v okviru otomanskega imperija ali carske Rusije. Čeprav institucionalni sistem habsburške monarhije ni bil ravno zgled odprtosti in dinamičnosti, je bil vseeno bistveno bolj kompatibilen s tistim v zahodni Evropi, kot pa sistem carske Rusije ali otomanske Turčije. Tako so tudi novonastale države srednje Evrope od stare monarhije podedovale določene elemente moderne institucionalne strukture, denimo pravni sistem, temelječ na rimskem pravu, relativno učinkovito državno upravo (izvirajočo iz časov terezijanskih in jožefinskih reform) in dobro razvit šolski sistem; pri drugih pa so bile tovrstne institucionalne rešitve uvedene pozno in nepopolno.

Uvedba socialističnega tipa družbene ureditve je vsekakor povzročila korenito diskontinuiteto glede socialne strukturiranosti družbe in načina vodenja ekonomije. Nadzor nad ekonomijo – tako kot nad vsemi ostalimi družbenimi področji – je prešel v roke države, kar je pomenilo podrejenost ekonomske sfere politiki, saj so bili nosilci ključnih funkcij v gospodarstvu za svoje delovanje odgovorni političnim organom. Kljub določenim pozitivnim rezultatom v začetnem obdobju, ki so se odražali v relativno visoki gospodarski rasti⁹ in izboljšanju splošne kvalitete življenja ljudi, kar je bilo

povezano z dvigom materialnega standarda (ki je bil posledica omenjene rasti) in vzpostavitev javnih sistemov za zagotavljanje splošne blaginje (zdravstvo, šolstvo, socialna varnost), pa je rigidnost državno/politično vodenih socialističnih gospodarstev, ki se je odražala predvsem v nezmožnosti reagiranja na izzive svojega hitro spreminjajočega se okolja, povzročila postopno tehnološko in materialno zaostajanje za razvitimi gospodarstvi; kar je pomembno prispevalo k kolapsu socialističnega tipa družbene ureditve.

S transformacijo socialističnega tipa ekonomije je prišlo do oblikovanja nove socio-ekonomske ureditve. Pomembno vprašanje, s katerim se ubadajo raziskovalci postsocialistične tranzicije, je, katere so tiste karakteristike, ki jo opredeljujejo, oz. v kolikšni meri je ta ureditev podobna tisti v razvitih kapitalističnih družbah. Tako so bile vplivne teze o t.i. »managerskem kapitalizmu« (Szelenyi, 1996; Eyal et al., 2000), kjer naj bi bil management tista družbena skupina, ki – zaradi odsotnosti oz. šibkosti lastniške strukture – dejansko nadzoruje gospodarstvo in predstavlja dominantno skupino v družbi. Vendar pa je potrebno upoštevati tudi druge relevantne akterje, ko sta država in tuji lastniki. V praksi imamo tako opraviti s soobstojem različnih lastninskih oblik (državna lastnina, domače razpršeno lastništvo, domače drobno lastništvo – mali in srednji podjetniki, tuje lastništvo) in različnih načinov vodenja podjetij (birokratski, managerski, »prav« kapitalistični), kombinacije in razmerja med njimi pa se med posameznimi državami precej razlikujejo.

Pri izvedbi preobrazbe ekonomskega sistema so bile države nekdanjega socialističnega tabora različno uspešne. Tako so države srednje Evrope (Slovenija, Poljska, Madžarska in Češka) uspele prebroditi začetne težave¹⁰ in doseči gospodarsko rast, tako da so sedaj že dosegle (in presegle) raven družbenega proizvoda na prebivalca iz konca 80. let. Po določenih kazalcih materialnega standarda so se nekatere od njih približale manj razvitim članicam Evropske unije, predvsem Grčiji (Slovenija je glede na BDP po kupni moči Grčijo in Portugalsko že prehitela). Na drugi strani pa se mnoge države, predvsem tiste s področja Balkana in nekdanje Sovjetske zveze, še vedno soočajo z izredno težavnimi socialnimi in ekonomskimi razmerami, kjer se gospodarski sistem nahaja nekje vmes med državnim dirigizmom in kaotično »vladavino džungle«. V ekonomsko uspešnejših postsocialističnih državah so tudi socialne razlike občutno manjše kot v tistih, ki jim tega ni uspelo. Vse to pomeni, da je v prvih razpršenost ekonomskih resursov manjša, kar pomeni večje možnosti za uspešno zasidranje demokracije.

Tudi na kulturnem področju je modernizacija v večini dežel vzhodne in srednje Evrope potekala relativno počasi. Velik socialni razkorak med ozkim slojem bogatih na eni in večino relativno siromašnih na drugi strani se je ujemal z velikim kulturnim prepadom med ozko elito izobražencev in večinskimi neizobraženimi množicami. Tudi sekularizacija teh družb se je uveljavljala počasi in nepopolno, saj je imela cerkev (katoliška v srednjeevropskih deželah in pravoslavna v deželah vzhodne in jugovzhodne Evrope) vse do konca 2. svetovne vojne veliko (ponekod dominantno) vlogo na kulturnem in izobraževalnem področju. (Tu zopet predstavlja izjemo Češka, kjer je do sekularizacije prišlo relativno zgodaj.) Značilnosti kulturne tradicije, kot so priznavanje državne dominacije, mesijansko pojmovanje političnih sprememb in neupoštevanje institu-

cionalnih norm (denimo izogibanje zakonom), so tako predstavljale precejšnjo oviro pri politični demokratizaciji (Elster et al., 1998:38).¹¹

Tako je mogoče ugotoviti, da realni socializem tu ni predstavljal popolnega tujka, ampak je bil v veliki meri nadaljevanje avtoritarne tradicije. Razlika je bila v tem, da si je v skladu s svojim ideološkim projektom izgradnje »nove družbe« prizadeval tudi za korenito spremembo vrednot ljudi. Posledica tega je bil ideološki ekskluzivizem, ki je v svojem represivnem zatiranju vrednotne in nazorske drugačnosti izničil še tisto malo modernih in demokratičnih idejnih tradicij, ki so se oblikovale v predsocialističnem obdobju.

Glede na dejstvo, da imajo »nove demokracije« vzhodne in srednje Evrope v splošnem malo demokratične tradicije, ni redko prepričanje, da je njihova politična kultura tisti problematični element, ki lahko povzroči destabilizacijo, s tem pa potencialno vodi v smer avtoritarizma (Pribersky, 1996, Pridham in Lewis, 1996). Vsekakor lahko opazimo heterogenost »vzhodnoevropske« politične kulture. Tako imamo na eni strani prisotnost vrednot kompetitivnosti in samozaupanja (civilna orientiranost), na drugi pa vrednote odvisnosti od države in potrebe biti voden (tradicionalna podložniška orientiranost) (Plasser in Ulram, 1996). V takšnem prepletanju vrednotnih orientacij prihaja do različnih nekonsistentnosti v stališčih ljudi glede različnih vidikov demokracije. Tako vsaj za srednjeevropske dežele velja, da prevladuje načelna podpora demokratični ureditvi, kar pa ne velja za nekatere druge, predvsem tiste iz nekdanje Sovjetske zveze (razen baltških držav). Vendar je povsod opazno določeno nerazumevanje v delovanju demokratične politike, kar se izraža predvsem v prevelikih pričakovanjih do države, ob tem, da se ohranja pojmovanje države/politike kot nečesa, kar je izven dosega delovanja državljanov. Posledica tega je resigniranost ljudi in relativno nizko zaupanje v politične in državne institucije v primerjavi s tistim v državah zahodne Evrope (Toš, 2000).¹²

Kot smo že omenili, so bili zaradi monistične narave socialistične ureditve vsi segmenti družbe bolj ali manj podvrženi nadzoru in politično-ideološki penetraciji, ki jo je izvajala oblast. Šlo je za zatiranje avtonomnih kulturnih in organizacijskih praks, ki niso bile skladne z razvojnimi usmeritvami vladajočega idejno-oblastnega kompleksa, zato tako rekoč ni bilo sistemskih pogojev za obstoj civilne družbe.

Vendar pa so se komunistični režimi razlikovali po tem, v kolikšni meri jim je uspelo zatreti samoorganizacijski potencial ljudi. Po začetnem stalinističnem obdobju totalitarnega komunizma je namreč prišlo do nekakšne diferenciacije med njimi. Tako je na Madžarskem, v Jugoslaviji in delno na Poljskem obstajalo več odprtega, s strani države nenadzorovanega prostora, s tem pa možnosti za svobodno delovanje posameznikov kot pa denimo na Češkoslovaškem ali Vzhodni Nemčiji.

Po zlomu komunizma je prišlo do uveljavitve klasičnih svoboščin, kot sta denimo svoboda veroizpovedi in svoboda tiska (Nagle in Mahr, 1999). To je predstavljalo osnovo za razvoj pluralne civilnodružbene sfere. Vendar pa je ta sektor še vedno v fazi nastajanja. Čeprav je bilo po spremembi režima ustanovljeno veliko število organizacij, ki delujejo na različnih področjih, poleg tega je tudi civilnodružbena participacija državljanov v nekaterih izmed teh držav relativno visoka,¹³ pa je zanj značilna finančna in organizacijska šibkost, zato je tovrstnim asociacijam oteženo avtonomno delovanje, predvsem v odnosu do politike.

Tako v splošnem lahko rečemo, da (tudi) glede razvitosti civilnodružbene sfere obstajajo velike razlike med nekdanjimi socialističnimi državami. To kažejo tudi ocene iz mednarodnih primerjalnih analiz. Tako so v poročilu *Nations in Transit* (ki z različnih vidikov obravnava stanje v postsocialističnih državah) za leto 2001 glede razvitosti civilne družbe najboljše ocenjene Madžarska, Poljska in Slovenija, najslabše pa nekatere države nekdanje Sovjetske zveze (Turkmenija, Uzbekistan, Belorusija), pri čemer je ovrednotena razlika med njimi zelo velika. To je posledica zgodovinske tradicije (nivoja kulturnega in socialnega kapitala, ki se je oblikoval v teku zgodovinskega razvoja) pa tudi dinamike družbenih sprememb po koncu bivšega sistema.

V postsocialističnih družbah obstajajo različni razcepi, ki so plod preteklega razvoja in posledica strukturiranosti teh družb. Delno so povezani s kulturnimi razlikami v družbi, se pravi z obstojem različnih nazorskih in vrednotnih orientacij, pri čemer je v ospredju nasprotje med tradicionalisti, ki težijo k ohranjanju lastne tradicije in posebnosti, in modernisti, ki zagovarjajo vesternizacijo družbe v smislu prevzemanja »univerzalnih« norm in principov zahodnih družb (Markus, 1996:13). Poleg tega so pomembni tudi razcepi socio-ekonomske narave med t.i. zmagovalci in poraženci tranzicije, se pravi med tistimi, ki so uspeli tranzicijski proces »izkoristiti« za pridobitev relevantnih resursov in s tem izboljšanje svojega socialnega (predvsem materialnega) položaja, in tistimi, katerih socio-ekonomski položaj se je v obdobju tranzicije poslabšal. Ne gre pa spregledati tudi razcepov na etnični in/ali verski podlagi, ki niso toliko značilni za dežele srednje Evrope (za razliko od obdobja pred drugo svetovno vojno), kot pa za področje Balkana in nekdanje Sovjetske zveze.

Po mnenju nekaterih analitikov naj bi bila za postsocialistične družbe značilna prevlada konfliktov simbolne in ideološke narave (Ost, 1993). Problematičnost prevlade tovrstnih konfliktov je v tem, da se na ta način izgublja energija, potrebna za reševanje življenjsko pomembnejših socialnih in ekonomskih problemov, poleg tega pa se pogloblja prepad med nosilci nasprotujočih si ideoloških opcij, kar zmanjšuje možnosti za sklepanje kompromisov in za doseganje (vsaj določene stopnje) konsenza, potrebnega za oblikovanje in izvajanje razvojnih strategij.¹⁴

3.2 Politični dejavniki demokratizacije

Za razumevanje poteka demokratizacije nekdanjih socialističnih družb, problemov, s katerimi se njeni nosilci soočajo, in perspektiv za njeno uspešno izvedbo je potrebno poznati naravo preteklih režimov, še posebej ključnih političnih akterjev (predvsem partijske elite in nastajajočih opozicijskih skupin) in njihovih medsebojnih razmerij, ki so odločilno vplivala na način demokratičnega prehoda.

Komunistične režime bi tako lahko uvrstili v kategorijo enostrankarskih avtoritarnih režimov (Huntington, 1993).¹⁵ To pa ne izključuje variacij med njimi. Tako je šlo v prvem obdobju (do Stalinove smrti) za totalitarno ureditev, ki je pomenila popoln nadzor partije nad celotno družbo ob izredno visoki stopnji represivnosti. Kasneje je prišlo do delnega zmanjšanja obsega partijskega nadzora nad družbo in represije državnih institucij nasproti tistim, ki se niso hoteli podrediti državno partijskemu diktatu, a se osnovne

karakteristike sistema vseeno niso spremenile – zato bi v tem primeru lahko govorili o prehodu k posttotalitarni ureditvi (Linz in Stepan, 1996; Rose et al., 1999).¹⁶

Narava demokratičnega prehoda je bila odvisna predvsem od razmerij moči med nosilci starega režima in porajajočo se politično opozicije, predvsem v smislu, kdo je igral ključno vlogo pri usmerjanju procesa političnih sprememb. Na tem temeljijo tudi različne klasifikacije tipov demokratičnih prehodov (Huntington, 1993; Karl in Schmitter, 1991). Pri tem je pomembna predvsem moč tistih sil, ki so si prizadevale za spremembo sistema, se pravi različnih oponentskih skupin in gibanj. Ta so bila najmočnejša na Poljskem, kjer je prišlo v drugi polovici 70. let v okviru KOR (Komite za obrambo delavcev)¹⁷ in kasneje precej številčnejše Solidarnosti (pred prepovedjo se ji je pridružilo deset milijonov Poljakov) do sodelovanja med delavstvom in delom neodvisne inteligence. V ostalih srednjeevropskih državah so bila oponentska gibanja šibkejša, omejena na manjše skupine pretežno intelektualcev (kakršna je bila denimo Listina 77 na Češko-slovaškem) z omejenim družbenim vplivom. Še precej slabša pa je bila situacija v deželah jugovzhodne Evrope (Bolgarija, Romunija), kjer se zaradi obsežne represije komunističnega režima in šibke zakoreninjenosti demokratičnih idej in vrednotovrstna gibanja niso mogla razviti, odpor režima pa je ostajal na ravni upornišтва posameznih disidentov (Daskalov, 1996; Culic, 1999).

Tovrstna razmerja so vplivala na oblikovanje politične elite (pa tudi ostalih elite) v postsocialističnih razmerah. V splošnem je za to elito sicer značilna heterogenost, kar pomeni, da jo sestavljajo posamezniki in skupine različnega socialno-zgodovinskega izvora in ideološke orientacije. Konfiguracija elit je v veliki meri odvisna od dinamike njihovega konstituiranja. Pri tem gre predvsem za odnos med reprodukcijo in cirkulacijo elit, se pravi za to, v kolikšni meri se je »stara« elita, tj. elita s svojimi koreninami v strukturah bivšega sistema, uspela obdržati na ključnih pozicijah tudi v novih razmerah oz. v kolikšni meri je prišlo do sprememb na teh pozicijah v smislu zamenjav pripadnikov te elite z novimi ljudmi. O tem obstajajo različne raziskave. Čeprav njihovi rezultati niso povsem primerljivi med seboj, so vseeno vredni pozornosti.¹⁸ Le-ti kažejo, da je stanje na Češkem, Poljskem in Madžarskem bližje klasični cirkulaciji elit (podobno velja tudi za baltske države, predvsem Litvo), medtem ko so ostale države bližje reprodukcijskemu vzorcu menjave elit.

Tam, kjer imamo opraviti s prevlado principa cirkulacije elit, za katero so značilne obsežne in korenite, a o tem mirne in postopne spremembe, obstajajo velike možnosti za oblikovanje konsenzualnega tipa elite (Higley in Lengyel, 2000). Higley in sodelavci (1998) v svoji analizi postsocialističnih političnih elit ugotavljajo, da se je ta tip oblikoval na Češkem, Madžarskem in Poljskem, medtem ko je za večino ostalih držav jugovzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze značilna odsotnost konsenzualnih elementov in razdeljenost elite, kjer je ena od frakcij (ki običajno izvira iz nekdanjih komunističnih struktur) izrazito dominantna. Seveda je potrebno poudariti, da gre v realnosti pri posameznih nacionalnih elitah za soobstoj različnih karakteristik, zato tovrstne umestitve predvsem poudarjajo prevladujoče značilnosti elit v posameznih državah.

Oblikovanje demokratičnega institucionalnega okvira v postsocialističnih družbah je bilo v veliki meri odvisno od narave ključnih političnih akterjev. Zaradi dolgotrajne vladavine komunistov, ki je močno oslabila vpliv predhodnih tradicij, institucionalne rešitve iz njenega obdobja pa niso bile uporabne, je proces vzpostavljanja demokratičnih institucij potekal v nekakšnem »institucionalnem vakuumu« (Lijphart in Waisman, 1996:246). V takšnih razmerah so imeli akterji političnih sprememb pri oblikovanju letih relativno »proste roke«. Kar pa ne pomeni, da niso bili »na delu« tudi drugi dejavniki, denimo čas oz. faza tranzicije, v katerem so se oblikovali institucionalni aranžmaji.

Ko govorimo o naravi političnih institucij v postsocialističnih družbah, lahko detektiramo naslednje značilnosti različnih elementov institucionalne strukture političnega sistema:

- *volilni sistem*: v večini postsocialističnih držav vzhodne in srednje Evrope je prišlo do uvedbe proporcionalnega volilnega sistema, čeprav običajno ne v čisti obliki (obstoj večih volilnih okrožij in volilnega praga). Le na Madžarskem in v Litvi je bil uveden sistem, pri katerem gre za kombinacijo večinskih in proporcionalnih elementov (del poslancev je izvoljen neposredno v volilnih okrajih na podlagi dvokrožnega večinskega sistema, del pa s strankarskih list na podlagi proporcionalnega načela).
- *strankarski sistem*: politične stranke so se oblikovale relativno pozno (izjema je tu Madžarska), saj se je politična opozicija organizirala najprej v obliki množičnih gibanj (Državlanski forum na Češkem, Solidarnost na Poljskem itd.). Strankarski prostor po imenih pogosto spominja na tistega v etabliranih demokracijah, vendar pa je zanj značilna relativna nestabilnost in spremenljivost, ki je predvsem posledica dokaj nejasne identitete (večine) teh strank (to je veljalo še posebej za prva leta po spremembi režima), zaradi česar so imele velike težave pri oblikovanju stabilne volilne baze (Wesolowski, 1996; Baylis, 1998).
- *sistem izvajanja oblasti*: v srednjeevropskih državah prevladuje parlamentarna ureditev (izvršna oblast v rokah vlade, predsedniška funkcija protokolarna, določeno izjemo predstavljata le Poljska in Litva, kjer bi lahko govorili o polpredsedniški ureditvi (večje pristojnost predsednika, predvsem na področjih obrambe in zunanje politike); v deželah jugovzhodne Evrope imamo opraviti z obema tipoma ureditve (v Bolgariji in Makedoniji parlamentarni, v Romuniji in Albaniji predsedniški sistem), v deželah bivše Sovjetske zveze (z izjemo baltskih držav in Moldove) pa je uveljavljen predsedniški sistem z izrazito dominantno vlogo šefa države (White, 1997). Tam, kjer je uveljavljen parlamentarni sistem, je večina vlad koalicijskih, pri čemer ima običajno ena stranka dominantno vlogo. Večina držav je unitarnih, kar pomeni, da ni regionalnih političnih enot z večjo stopnjo avtonomije. Različne nadzorne institucije (računsko sodišče, varuh človekovih pravic) so sestavni del ureditve v večini držav, pa tudi neodvisnost sodne veje oblasti je večinoma ustavno zagotovljena. Večji problem pa predstavljajo resursi, potrebni za opravljanje tovrstnih funkcij, saj pogosto primanjkuje tako finančnih kapacitet kot tudi potrebnih organizacijskih izkušenj, da ne govorimo o pogosto neustreznem odnosu na strani tistih, ki bi morali biti predmet nadzora, kar v veliki meri ovira delo tovrstnih nadzornih institucij.

3.3 Vpliv mednarodnih razmer

Na stanje demokracije v deželah postsocialistične tranzicije vpliva predvsem tisto okolje, v katerega so le-te kulturno in zgodovinsko umeščene. Vsaj v primeru srednjeevropskih držav je to prostor zahodne civilizacije, predvsem zahodne Evrope. Glede tega je mogoče reči, da so sedanje razmere za razvoj demokracije bistveno ugodnejše, kot pa so bile denimo tiste v obdobju med obema vojnama (tedaj je v večini teh držav prišlo do zdrsa v avtoritarizem) (Rupnik, 2000). Danes je namreč pojmovanje demokracije kot edine sprejemljive oblike vladavine izrazito prevladujoče, medtem ko sta jo v obdobju med obema svetovnima vojnama resno ogrožali dve veliki totalitarni ideologiji – naci-fašizem in komunizem. Državi, ki sta predstavljali glavni nosilki omenjenih totalitarizmov – Nemčija in Sovjetska zveza –, sta se do danes temeljito transformirali, tako da ne ogrožata sosednjih držav, pa tudi ne razvoja demokracije. (Nemčija se je razvila v stabilno demokratično državo, medtem ko je Sovjetska zveza razpadla, Rusija kot njega glavna naslednica pa je prešibka za to, da bi igrala neko pomembnejšo vlogo.)

In kar je verjetno najpomembnejše, danes obstajajo močne in dolgoročne institucionalizirane spodbude za demokratizacijo omenjenih držav. Tu gre predvsem za proces približevanja EU, ki prispeva k temeljitejšemu uveljavljanju institucionalnih principov, značilnih za razvite demokracije. Sama vključitev v ta okvir namreč zahteva izpolnjevanje ključnih demokratičnih standardov. Poleg tega obstajajo še mnogi drugi mednarodni institucionalni akterji, od meddržavnih povezav, kot sta Svet Evrope (SE) in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), mednarodnih strankarskih asociacij (ki združujejo stranke na podlagi idejne sorodnosti), naddržavnih institucij nadzora, kot je Evropsko sodišče za človekove pravice, do različnih nevladnih organizacij (npr. Amnesty International), ki »spodbujajo« razvoj v tej smeri.

4. Ocena razvitosti demokracije in vpliva posameznih dejavnikov nanjo

Proces demokratizacije v državah nekdanjega socialističnega tabora je privedel do dokaj različnih rezultatov tako na političnem kot na ekonomskem področju. V tem smislu se je mogoče strinjati z Rupnikom, ko meni, da je deset let po propadu sovjetskega imperija pojem »postkomunizem« kot enovita oznaka za dogajanje v tem prostoru izgubil svojo relevantnost (Rupnik, 1999:57). V splošnem bi države glede na stanje demokratične razvitosti razdelili v štiri skupine: konsolidirane demokracije, delno konsolidirane demokracije, nekonsolidirane demokracije in avtokracije.

V skupino *konsolidiranih demokracij* sodijo srednjeevropske (Poljska, Madžarska, Češka, Slovaška, Slovenija) in baltske države (Litva, Latvija, Estonija). Le-te se po vseh relevantnih ocenah na tem področju odrežejo najbolje.¹⁹ Imajo konsolidiran politični sistem, se pravi uveljavljene mehanizme, potrebne za delovanje demokracije. Tako so se v določenih ozirih približale etabliranim demokracijam Zahoda, čeprav za njimi v splošnem še zaostajajo, predvsem glede različnih »kvalitativnih« elementov, kot so državljanska participacija, dinamičen sistem političnih asociacij, kompetentnost in

nepristranskost državnih institucij itd. (Tomšič, 2002:241). To pomeni, da tudi tu demokracija še ni dokončno stabilizirana.

V skupino *delno konsolidiranih demokracij* bi lahko uvrstili ostali dve kandidatki za vstop v EU, tj. Romunijo in Bolgarijo, ter Hrvaško. Vse tri se denimo po oceni Freedom Housea uvrščajo med svobodne države, vendar pa za prvo skupino po veliki večini kriterijev (še) občutno zaostajajo. Predvsem gre za šibkost in neučinkovitost sistemskih institucij na različnih nivojih in razširjenost različnih koruptivnih praks.

Večino držav naslednic nekdanje Sovjetske zveze (na čelu z Rusijo) in Balkana sodi v kategorijo *nekonsolidiranih demokracij*. Te ustrezajo tistemu, kar Zakaria (2003) označuje s pojmom neliberalne demokracije. Tu sicer obstajajo določeni elementi, ki predstavljajo temelj demokratične ureditve, kot so kompetitivne volitve, politične stranke, formalna delitev oblasti itd. Vendar pa se običajno oblast izvaja na izrazito neliberalen ali celo avtoritaren način, s številnimi zlobarami moči, ki se izražajo bodisi v represivnem nastopanju zoper politične nasprotnike in/ali zoper etnične, verske ali kakšne druge manjšine, bodisi v privatizaciji države in njenih resursov za interese posameznih oblastnikov in njihovih klik. Za mnoge od teh držav je tudi značilna nestabilnost, saj jih pretresajo razni konflikti etnične, verske ali ideološke narave, ki so v zadnjem desetletju 20. stoletja ponekod privedli do množičnega prelivanja krvi (denimo na področju bivše Jugoslavije, v Zakavkazju in Pridnjestrju).

Med *avtokracije* pa bi lahko uvrstili skupino držav s področja nekdanje Sovjetske zveze, kot so Belorusija, Turkmenija, Uzbekistan in Kazahstan, ki so po večini kazalcev demokratizacije med najslabše ocenjenimi tranzicijskimi državami. Tu gre dejansko za diktature – čeprav so vrhovni oblastniki »demokratično« izvoljeni na prirejenih volitvah, na katerih opozicija nima možnosti za svobodno in pošteno politično tekmo – , saj je vsa oblast skoncentrirana v rokah voditelja, ki jo izvaja s trdo roko in na arbitraren način, ob pogosto dokaj nasilnem preganjanju oponentov.

Glede obravnavanih dejavnikov demokratizacije lahko ugotovimo, da se vpliv posameznih izmed njih na stanje demokracije spreminja glede na fazo demokratizacijskega procesa. Tako je bil vpliv enkratnih in specifičnih dejavnikov, denimo posameznih političnih odločitev in izbir akterjev, pomembnejši v obdobju prehoda, ko so bile politične razmere relativno nestrukturirane, medtem ko so kasneje, v vzpostavitvijo določenega institucionalnega okvira, prišle bolj do izraza strukturne in kulturne značilnosti posamezne družbe.

Vseeno pa opazimo precejšnjo stopnjo ujemanja glede karakteristik posameznih tipov dejavnikov pri različnih državah oz. skupinah držav z ozirom na njihovo demokratizacijsko uspešnost. Take imajo srednjeevropske in baltske države, ki so demokratizacijsko najuspešnejše, boljše oz. ustrežnejše socio-kulturne in politično-sistemske predpostavke pa tudi ugodnejše mednarodno okolje kot pa ostale tranzicijske države. Zanje je značilno večje ravnovesje moči med političnimi akterji in ustrežnejša institucionalna struktura z več konsenzualnimi elementi (parlamentarni namesto predsedniškega sistema). Boljše se odrežejo po vseh ključnih socio-ekonomskih kazalcih (BDP, stopnja neenakosti) in imajo bolj razvite različne komponente civilizacijske kompetence, kot so delovna in poklicna etika, sposobnost in motivacija za kolektivno

delovanje in samoorganizacijo, internalizacija formalno-pravne in birokratske discipline ter bazično funkcionalno znanje (Adam et al, 2001:28-29). Kaže, da so določeni elementi kulturne tradicije uspeli v latentni obliki »preživeti« komunistično obdobje, tako da predstavljajo pomembne determinante demokratičnega političnega razvoja.²⁰ Pomembno vlogo pa ima tudi njihova geografska umeščenost v bližini razvite Evrope in izpostavljenost njenim – tudi političnim – vplivom.

5. Sklepna beseda

Vzpostavitev stabilne demokracije je kompleksen proces. Tako ni nekih enoznačnih receptov za uspeh tega podjetja. Za to ni namreč dovolj zgolj zamenjava preteklega nedemokratičnega režima. Zagotovljeni morajo biti številni pogoji socio-ekonomske, kulturne in politično-insitucionalne narave, pa tudi zavezanost glavnih družbenih akterjev. Pri tem se je potrebno zavedati, da ti dejavniki pogosto delujejo posredno, njihovi učinki pa so odvisni od številnih kontingenčnih momentov. Vseeno pa je le ob sovpadanju omenjenih dejavnikov možna demokratična stabilnost – tudi v »novih demokracijah« vzhodne in srednje Evrope.

Opombe:

1. Ko govorimo o demokratizaciji, je potrebno razlikovati med večimi fazami tega procesa. V splošnem lahko govorimo o treh fazah: demokratičnem prehodu, demokratični konsolidaciji in demokratični stabilizaciji (Tomšič, 2002:129). Relevantnost posameznih dejavnikov se v teh fazah razlikuje. V naši analizi bo poudarek na tistih dejavnikih, ki so odločilni za demokratično stabilizacijo.
2. Več o na ta način opredeljenem konceptu politične stabilnosti glej Tomšič, 2002.
3. Po mnenju nekaterih raziskovalcev obstaja določen prag ekonomske razvitosti (pri BDP okoli 5000\$), nad katerim je zelo verjeten obstoj stabilne demokracije (Lipset et al., 1993:162).
4. Verjetneje je, da se bo demokracija zasedrala v relativno siromašni državi, kjer so ključni družbeni resursi relativno razpršeni, kot pa v državi, ki ima relativno visok BDP na prebivalca, vendar pa so omenjeni resursi visoko koncentrirani (Vanhanen, 1990:115)
5. Politično kulturo lahko opredelimo kot »zbir drž, verovanj in občutij, ki urejajo in dajejo pomen političnemu procesu in ki tvorijo temeljne predpostavke in pravila, ki vodijo obnašanje v političnem sistemu« (Pye, 1968:218). Vključuje tako politične ideale kot tudi delujoče politične norme. Politična kultura je pojav, ki združuje psihološke in subjektivne razsežnosti politike. Je proizvod kolektivne zgodovine političnega sistema in je potemtakem enako zakoreninjena tako v javnih dogodkih kot tudi v zasebnih izkustvih.
6. Več o konceptu »horizontalne odgovornosti« glej O'Donnell, 1998.
7. Waller (1994:39-49) razlikuje med tremi sklopi dejavnikov demokratičnih sprememb v vzhodni Evropi: 1. zgodovinskim, ki združuje zapuščino različnih kulturnih, političnih in ekonomskih delitev, katere so posledica preteklega (pedsocialističnega) razvoja; 2. sistemskim, ki predstavlja dediščino socialističnega sistema, predvsem njegove institucionalne značilnosti; ter 3. konjunkturnim, ki se nanaša na elemente, ki so posledica trenutnih in nepričakovanih dogodkov in sprememb (denimo odločitev vlad in posameznih politikov, pojav gospodarskih težav itd.).

8. Primer uporabe tega koncepta najdemo v znameniti Putnamovi primerjalni študiji socialnega kapitala v Italiji v knjigi *Making Democracy Work* (1993).
9. Ta je bila višja od tiste v manjrazvitih državah kapitalistične Evrope (Španiji, Portugalski in Grčiji) (Therborn, 1995:136).
10. Pri tem je treba opozoriti, da se je dinamika krize razlikovala tudi med temi državami. Tako je na Madžarskem in Poljskem glavna kriza nastopila v začetku 90. let, na Češkem pa je prišlo do nje v drugi polovici 90. let.
11. Vendar pa tudi glede kulturnih značilnosti lahko govorimo o razlikah med srednjo Evropo, ki je bila del zahodnokrščanskega sveta in kjer so bili do neke mere zasidrani moderni kulturni vzorci (individualizem, pravna kultura), ter vzhodno in jugovzhodno Evropo, ki je bila del vzhodnokrščanskega (bizantinskega) kulturnega kroga, kjer so bili ti odsotni oz. omejeni na ozke sloje prebivalstva
12. To kaže primerjava iz raziskave *New Democracies Baormeter V* (1998) med tranzicijskimi državami vzhodne-srednje Evrope in Avstrijo kot etabrirano demokracijo, kjer je v prvih zaupanje v povprečju nižje.
13. Po podatkih iz *European Values Survey 1999/2000* to velja predvsem za Slovaško, Češko in Slovenijo.
14. Vendar pa je potrebno biti pri poudarjanju prevlade teh konfliktov nekoliko previden, saj se zaradi določenih svojih značilnosti (predvsem zato, ker pogosto izzovejo močne emocije) manifestirajo v najbolj eruptivni obliki, zaradi česar so najbolj javno prezentni, kar pa še ne pomeni, da so za nadaljnji politični razvoj tudi najbolj odločilni. Poleg tega ni mogoče ostro ločiti med kulturno in interesno pogojenimi konflikti, saj so ideološki spopadi pogosto vpeti v interese njihovih protagonistov, pri čemer delujejo v funkciji (de)legitimacije obstoječih odnosov moči (Tomšič, 1999:60).
15. Čeprav so v nekaterih državah (Poljska, Češkoslovaška, Vzhodna Nemčija) ves čas komunizma formalno obstajale tudi nekomunistične politične stranke, ki so imele celo določen dežel zastopnikov v parlamentu. Vendar so bile te stranke zgolj marionete vladajočih komunistov in niso imele praktično nobene politične teže.
16. Vendar so tudi v tem kontekstu obstajale razlike. Tako sta jugoslovanski (do Titove smrti), še posebej pa romunski režim imela močna obeležja osebne diktature (Tita in Ceausescuja) – s tem, da je bil slednji bistveno represivnejši. Poljski režim je v 80. letih z uvedbo vojnega stanja dobil nekatere značilnosti vojaške diktature (čeprav je partija še vedno predstavljala pomemben instrument izvajanja oblasti). Medtem se je madžarski režim (znotraj Jugoslavije po letu 1980 pa tudi režim v Sloveniji) razvil v relativno liberalno varianto avtoritarizma (partijska elita je še vedno imela politični monopol, vendar je bila relativno odprta do ostalih družbenih skupin, predvsem inteligence, do neke mere pa je bilo dopuščeno tudi opozicijsko delovanje).
17. To je bila prva javno delujoča opozicijska organizacija v komunistični Evropi (Flam, 1999:20).
18. Za primerjalne podatke o stopnji reprodukcije/cirkulacije elit na Madžarskem, na Poljskem in v Rusiji glej Szelenyi in Szelenyi, 1995. Za Rusijo glej Krishtanowskaya, 1999. Za Poljsko glej Wasilewski, 1999. Za Češko glej Srubar, 1998. Za Baltske države glej Steen, 1997. Za Slovenijo glej Kramberger, 1998.
19. Ocene stopnje razvitosti demokracije v posameznih državah je mogoče najti v raziskavah, kot so *Freedom in the World*, *Nations in Transit* (obe pripravlja organizacije Freedom House) in *Worldwide Governance Data Indicators* (Svetovna banka).

20. Primer je Češka, ki je kljub večdesetletni zaprtosti, ki je bila posledica ortodoksnosti lokalnega komunističnega režima, uspela v relativno kratkem času odpraviti zaostanek za državami, kjer je bil komunistični režim bolj odprt in liberalen (Slovenijo, Madžarsko in Poljsko), močno pa je prehitela tiste države, kjer je bil režim podobno trd in represiven (npr. Bolgarijo).

Literatura

- Adam, Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević, in Matevž Tomšič (2001): Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Almond, Gabriel in G. Bingham Powell (1966): Comparative Politics, Boston, Toronto: Little, Brown and Company.
- Bachrach, Peter (1967): The theory of democratic elitism. Boston: Little, Brown and Company.
- Barber, Benjamin (2000): »Civilna družba: poskusi za oživitev močne demokracije«. Nova revija, 213/214, 252-262.
- Baylis, Thomas A. (1998): »Elites, Institutions, and Political Change in East Central Europe: Germany, the Czech Republic, and Slovakia«. V: Higley, John, Jan Pakulski in Wlodimierz Wesolowski, (ur.), Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe, 107-130. London: Macmillan Press Ltd.
- Berend, Ivan (2001): »The 'Crisis Zone' Revisited: Central and Eastern Europe in the 1990s«. East European Politics and Societies, 15, 2, 250-268.
- Berger, Peter (1992): »The Uncertain Triumph of Democratic Capitalism«. Journal of Democracy, 3, 3, 7-17.
- Blondel, Jean (1972): Comparing Political Systems. New York: Praeger Publishers.
- Culic, Irina (1999): »The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist Rule in Comparative Perspective«, v: Bozoki, Andras, (ur.), Intellectuals and Politics in Central Europe, 43-71. Budapest: Central European University Press.
- Daskalov, Roumen (1996): »Transformation of the East European Intelligentsia: Reflections on the Bulgarian Case«. East European Politics and Societies, 10, 1, 46-84.
- Diamond, Larry (1999): Developing Democracy. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Elster, Jon, Claus Offe in Ulrich K. Preuss (1999): Institutional Design in Post-communist Societies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Etzioni-Halevy, Eva (1989): »Elite Power, Manipulation and Corruption«. Government and Opposition, 28, 2, 215-231.
- Etzioni-Halevy, Eva (1993). The Elite Connection: Problems and Potential of Western Societies. Cambridge: Polity Press.
- European Values Survey 1999.
- Eyal, Gil, Ivan Szelenyi in Eleanor Townsley (2000): Making Capitalism without Capitalists. Ruling Class in Eastern Europe. London & New York: Verso.
- Field, G. Lowell, John Higley in Michael G. Burton (1990): »A New Elite Framework for Political Sociology«. Cahiers Vilfredo Pareto, 28, 88, 149-181.
- Flam, Helena (1999): Dissenting Intellectuals and Plain Dissenters: The Cases of Poland and East Germany, v: Bozoki, Andras (ur.), Intellectuals and Politics in Central Europe, 19-41. Budapest: Central European University Press.

- Higley, John in György Lengyel (2000): »Elite Configuration after State Socialism«, v: Higley, John in György Lengyel (ur.), *Elites after State Socialism*, 1-21. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Higley, John, Jan Pakulski in Włodzimierz Wesolowski (1998): »Introducion: Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe«, v: Higley, John, Jan Pakulski in Włodzimierz Wesolowski (ur.), *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*, 1-33. London: Macmillan Press Ltd.
- Hoffmann-Lange, Ursula (1992): *Elite v modernih demokracijah*, v: Adam, Frane, (ur.), *Politika kot poklic*, 91-107. Ljubljana: KRT.
- Huntington, Samuel (1993): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman & London: University of Oklahoma Press.
- Hyden, Goran (1997): »Civil Society, Social Capital and Development: Dissection of a Complex Discourse«. *Studies in Comparative International Development*, 32, 1, 3-30.
- Janos, Andrew (2000): *East Central Europe in the Modern World*. Stanford: Stanford University Press.
- Kaase, Max in Kenneth Newton (2000), *Zaupanje v vlado*. Toš, Niko, (2000): *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: FDV in Liberalna akademija.
- Karl, Terry Lynn in Philippe C. Schmitter (1991): »Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe«. *International Social Science Journal*, 128, 269-284.
- Kramberger, Anton (1998): *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia during 1988-95: Summary Statistics on Elite Segments*. Ljubljana: CESTRA.
- Kryschtanowskaya, Olga (1999): *Die Transformation der alten Nomenklatur-Kader in die neue russische Elite*, v: Steiner, Helmut in Wladimir A Jadow (ur.), *Russland – wohin?*, 213-243. Berlin: Trafo Verlag.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend in Carlos Waisman (1996): »The Design of Democracies and Markets: Generalizing Across Regions«, v: Lijphart, Arend in Carlos Waisman (ur.), *Institutional Design in New Democracies*, 235-248. Boulder & Oxford: Westview Press.
- Linz, Juan in Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, Seymour M. (1959): *Political Man: the Social Bases of Politics*. Bombay: Vakils, Feffer and Simons.
- Lipset, Seymour M. (1994): »The social requisites of democracy revisited«. *American Sociological Review*, 59, 1, 1-22.
- Lipset, Seymour M., Kyoung-Ryung Seong in John Charles Torres (1993): »A comparative analysis of the social requisites of democracy«. *International Social Science Journal*, 136, 155-175.
- Lockhart, Charles (1999): »Cultural contributions to explaining institutional form, political change and rational decisions«. *Comparative Political Studies*, 32, 7, 862-893.
- Markus, György G. (1996): »Cleavage Dynamics and Party System in Hungary«, v: Kropivnik, Samo, Igor Lukšič in Drago Zajc (ur.), *Conflicts and Consensus: Pluralism and Neocorporatism in the New and Old Democracies*, 13-38. Ljubljana: Slovenian Political Science Association.
- Moore, Barrington, (1987): *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of Modern World*. Boston: Beacon.
- Nagle, John in Alison Mahr (1999): *Democracy and Democratization*. London: SAGE Publications. *Nations in Transit 2001*, Freedom House.

- New Democracies Barometer V (1998). Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- O'Donnell, Guillermo (1998): »Horizontal Accountability in New Democracies«. *Journal of Democracy*, 9, 3, 112-126.
- Ost, David (1993): »The Politics of Interest in Post-Communist East Europe«. *Theory and Society*, 22, 453-486.
- Pridham, Geoffrey. (1994): »Democratic transitions in theory and practice: Southern European Lessons for Eastern Europe«, v: Pridham, Geoffrey in Tatu Vanhanen, (ur.), *Democratisation in Eastern Europe*, 15-37. London: Routledge.
- Plasser, Fritz in Peter Ulram (1996): »Measuring Political Culture in East Central Europe«, v: Plasser, Fritz in Andreas Pribersky (ur.), *Political Culture in East Central Europe*, 3-33. Aldershot: Avebury.
- Pribersky, Andreas, (1996): »The Symbolic Dimension. Political Anthropology and the Analysis of ECE Political Cultures«, v: Plasser, Fritz in Andreas Priberski, Andreas (ur.), *Political Culture in East Central Europe*, 51-57. Aldershot: Avebury.
- Pridham, Geoffrey in Paul Lewis (1996): »Introduction: Stabilizing Fragile Democracies and Party System Development«, v: Pridham, Geoffrey in Paul Lewis, (ur.), *Stabilizing Fragile Democracies*, 1-22. London: Routledge.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Pye, Lucian (1968): »Political Culture«, v: Sills, D.L., (ur.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 218-225. London, New York: The Macmillan Company and the Free Press.
- Rose, Richard, William Mishler in Christian Haerpfer (1999): *Democracy and its Alternatives*. London: Polity Press.
- Rupnik, Jacques (1999): »The Postcommunist Divide«, *Journal of Democracy*, 10, 1, 57-62.
- Rupnik, Jacques (2000): »Eastern Europe: The International Context«. *Journal of Democracy*, 11, 2, 115-129.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and party systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chatham House Publishers.
- Skocpol, Theda (1980): *States and Social Revolutions: a Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Srubar, Ilja (1998): »Elitewandel in Der Tschechischen Republik. Aus Politik und Zeitgesichte«. *Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament B8/98*, 21-31.
- Steen, Anton (1997): »The Baltic Elites after the Change of the Regime«, v: Best, Heinrich in Ulrike Becker (ur.), *Elites in Transition*, 149-170. Opladen: Leske & Budrich.
- Szelenyi, Ivan, (1996) »Vzpon menedžerizma: žnovi razred' po padcu komunizma«. *Nova revija*, 172/173, 1-13.
- Szelenyi, Ivan in Szonjy Szelenyi (1995): »Circulation or Reproduction of Elites During the Post-Communist Transformation of Eastern Europe«. *Theory and Society*, 24, 615-638.
- Therborn, Göran (1995): *European Modernity and Beyond: the Trajectory of European Societies 1945-2000*. London: SAGE.
- Tomšič, Matevž (1999): *Oblikovanje političnih elit v postsocialističnih družbah*. FDV – magistrska naloga.
- Tomšič, Matevž (2002): *Politična stabilnost v novih demokracijah*. Ljubljana: ZPS.

- Toš, Niko in skupina (1999): SJM 99/1 – Demokratizacija v vzhodnoevropskih državah. Ljubljana: FDV-CJMMK.
- Vanhanen, Tatu (1990): The Process of Democratization. New York & London: Crane Russak Group.
- Waller, Michael (1994): »Groups, parties and political change in Eastern Europe from 1977«, v: Pridham, Geoffrey in Tatu Vanhanen (ur.), Democratisation in Eastern Europe, 38-62. London: Routledge.
- Wasilewski, Jacek, (1999), »Integration of Polish Post-Transitional Elite«, Paper prepared for International Design Conference: A Comparative Study of National and Transnational Elite Integration in CEE and West European State, Ljubljana, 1-13.
- Wesolowski, Wlodimierz (1996): »The Formation of Post-Communist Parties in Poland«, v: Pridham, Geoffrey in Paul Lewis (ur.), Stabilizing Fragile Democracies, 254-265. London: Routledge.
- White, Stephen (1997): »Russia: presidential leadership under Yeltsin«, v: Taras, Raymond, (ur.), Postcommunist presidents, 38-66. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zakaria, Fareed (2003): The Future of Freedom. New York, London: W.W Norton & Company.

Avtorjve naslov:

Dr. Matevž Tomšič, docent
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
e-mail: matevz.tomsic@uni-lj.si

*Rokopis prejet junija 2003, dokončna verzija za objavo pa oktobra 2003.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*